

ЗМІСТ

4	ПЕРЕДМОВА
8	ІСТОРІЯ ЗАПОВІДАННЯ НА ХЕРСОНЩИНІ
23	ПЕРСПЕКТИВНІ ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
24	РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТНІ ПАРКИ
30	ЗАКАЗНИКИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ
30	Ландшафтні заказники загальнодержавного значення
48	Ботанічні заказники загальнодержавного значення
55	ЗАКАЗНИКИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ
55	Ландшафтні заказники місцевого значення
76	Ботанічні заказники місцевого значення
98	ГІДРОЛОГІЧНІ ЗАКАЗНИКИ
99	ЗАГАЛЬНОЗООЛОГІЧНІ ЗАКАЗНИКИ
100	ОРНІТОЛОГІЧНІ ЗАКАЗНИКИ
101	ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ
101	Геологічні пам'ятки природи місцевого значення
102	Ландшафтні пам'ятки природи місцевого значення
103	Комплексні пам'ятки природи місцевого значення
104	Ботанічні пам'ятки природи місцевого значення
120	Кургани
152	ЗАКЛЮЧЕННЯ
153	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ
164	ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК ПРОЄКТОВАНИХ ОБ'ЄКТІВ ПЗФ

ПЕРЕДМОВА

Збереження дикої природи є пріоритетним завданням розвитку людства, адже від підтримання життя на Землі залежить і наше власне існування. Це надзвичайно актуально для регіонів, дуже змінених діяльністю людини. Якщо подивитися на карту антропогенної трансформації в Екологічному атласі України (2009), то помітно, що Херсонщина є найбільш синантропізованою серед усіх областей у нашій країні. Особливо постраждали степові ландшафти, в основному внаслідок розорювання. Цьому сприяло, з одного боку, багатство степових ґрунтів – чорноземів, а з іншого боку – унікальна доступність та легкість їх освоєння через рівнинність степових ландшафтів, відсутність перезволожених або порослих лісом ділянок. Для освоєння природних ресурсів степів не потрібно ніяких спеціальних підготовчих дій. Їх можна було відразу розорювати під посадку сільськогосподарських культур, тому всі придатні для оранки ділянки на Херсонщині з багатими ґрунтами в минулому були розорані. Проте і нині ми констатуємо посилення антропогенного тиску на залишки природних степових екосистем. Сьогодні він здається навіть більшим, ніж у часи УРСР. В останні десяти-

річчя радянської доби відбулася стабілізація антропогенної активності, і наступ на природні екосистеми був незначний. Натомість інтенсивні зміни, що мають місце сьогодні в Україні, часто відбуваються за рахунок природних екосистем. Враховуючи те, наскільки мало залишилось природних ділянок, додатковий антропогенний тиск може стати руйнівним.

Метою цієї книги є створення переліку територій для найшвидшого резервування і подальшого заповідання в Херсонській області, а також інформування якомога ширшого кола людей: від фахівців до аматорів, від чиновників до громадських діячів щодо збереження останніх залишків дикої природи Херсонщини. У зв'язку із трансформаціями, які відбуваються, в Україні постають нові виклики і для збереження довкілля. Так, загалом позитивний процес децентралізації спричинює те, що землі запасу передаються в розпорядження громад. Саме на землях запасу зосереджені значні масиви зі збереженими екосистемами. В умовах, коли просторовий ресурс земель сільськогосподарського призначення вичерпаний, під приватизацію або довгострокову аренду йдуть землі запасу, а це балки, поди, піски тощо,

вкриті природними степами та луками. Після приватизації нерідко вони розорюються. На жаль, відбуваються випадки самовільного розорювання природних територій (експерти EOS Crop Monitoring стверджують, що у 2019 р. майже 10% ріллі в Україні є нелегальними, вони принесли їх користувачам 88,5 млрд. грн. прибутку). Агрохолдинги та фермерські господарства отримали пристойні прибутки та озброїлися потужною сільськогосподарською технікою, яка здатна розорати будь-яку цілину. Склалася парадоксальна ситуація, коли за отримані від експлуатації земельних ресурсів кошти виробники сільськогосподарської продукції ліквідують останні шматочки Степу. Цьому потурає криза та видозміна тваринництва, через що наразі бездумно розорюються пасовища. Проте не лише оранка знищує степ. Упродовж двох десятиріч у земельній сфері чиновники створили грандіозну смуту і хаос. Завдяки корупції і продажності чиновників у багатьох місцях України землі прибережних захисних смуг розпайовані і приватизовані до урізу води. У приморських ландшафтах триває активна забудова цілинних ділянок дикої природи пансіонатами та маєтками. І тут варто нагадати, що приморська природа – це завжди лише вузька смуга унікальних ландшафтів вздовж берега, які можна втратити назавжди. Такий масований наступ на дику природу

був би неможливим в умовах високої природоохоронної освіченості населення. Однак як господарі, так і користувачі земельних ділянок зазвичай не розуміють, що степи, луки, піски, плавні тощо треба зберігати або використовувати їх, не руйнуючи.

Саме тому, в умовах дуже сильного антропогенного тиску, зростає значення природно-заповідних ділянок. Формування мережі природно-заповідних територій є важливим заходом стратегічного планування розвитку території країни та повинно узгоджуватися з потребами економічного та соціального розвитку країни. Створення нових територій природно-заповідного фонду закладено в Цілі сталого розвитку (United..., 1992), індикатори яких для України передбачають потроєння площі заповідних територій до 2030 року. Минулого року така норма була закріплена Указом Президента № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Відповідно до вимог Державної стратегії регіонального розвитку (Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 6 серпня 2014 року), на території України з 2014 року до 2017 року мають функціонувати об'єкти природно-заповідного фонду площею 6 733 000 га, а у 2021 році – 9 095 000 га. Частка заповідних територій повинна становити на 1 січня 2017 року 11%, а на початок січня 2021 року – 15% від площі держави. Для Херсонщини

приріст заповідання повинен становити від 224 800 га (7,9%) у 2013 році, 372 800 (13,1%) у 2017 році, до 509 500 га (17,9%) у 2021 році.

Для виконання стратегічних задач розвитку Херсонщини та запобігання приватизації чи господарського освоєння територій, на яких збереглися цінні природні екосистеми з рідкісними видами рослин та тварин, авторами цього видання у 2017 році був підготовлений та переданий в Департамент екології Херсонської обласної державної адміністрації перелік перспективних для заповідання об'єктів. Ми сподіваємося, що вихід книги у світ буде ще одним поштовхом для того, щоб список об'єктів, зарезервованих для наступного заповідання, був затверджений рішенням Херсонської обласної ради. У книзі зібрано не тільки перспективні напрацювання авторів протягом останніх 35 років у галузі заповідної справи. Про деякі об'єкти ми почули від свідомих громадян, закоханих у рідний край. Зокрема, Юрій Архіпов та В'ячеслав Ролланд є ініціаторами та меценатами створення заказників у Каланчацькому районі. За їхньої ініціативи створюються два великі заказники «Карадай» та «Каланчацькі острови». Ще одним яскравим прикладом громадської активності задля збереження природних ландшафтів є позиція вчителів села Степне Нижньосірогозького району Оксани Комарницької та Наталії Москаленко, які разом з учнями

захищають від приватизації та розорювання степовий під «Гарбузи». Це єдине місце на Херсонщині, де зберігся рябчик малий та оселище багатьох інших рідкісних видів рослин. Наразі триває робота по заповіданню поду. Кілька років тому ми раділи за Ярослава Хоменка, учня Каховської школи № 2, який відстоював створення ландшафтного заказника «Балка Вали-Воли». Ініціатива щодо створення регіонального ландшафтного парку «Гаврилівський», куди потрапляють степові балки північної частини Херсонщини та палац Олександра Фальц-Фейна, була висунута Михайлом Бідним та підтримана Нововоронцовською районною радою. Суттєво прискорила розробку наукового обґрунтування першого регіонального ландшафтного парку «Гілея» на території Нижньодніпровських арен підтримка голови Херсонської обласної ради Владислава Мангера. Проте все це, як і низка інших починачань у сфері охорони природи, іноді вже навіть після офіційної згоди на їх створення від власників та первинних землекористувачів блокується на різних рівнях через екологічну несвідомість або корисливу зацікавленість деяких чиновників. Виходячи з цього ми і оприлюднюємо даний науковий доробок, щоб якомога більше мешканців Херсонщини завдяки цьому виданню дізналися про унікальність природи своєї малої Батьківщини та сприяли її збереженню.

Книга є результатом багаторічних досліджень біорізноманіття Херсонщини вченими Херсонського державного університету і включає основну інформацію про 125 перспективних об'єктів природно-заповідного фонду. Проте без публікацій наших колег та плідного обговорення заповідної Херсонщини ми б не змогли створити це видання. Ми безмежно вдячні колегам із Херсонського державного університету (Любов Гавриленко, Олексій Давидов, Поліна Дайнеко, Наталія Загороднюк, Ірина Луцкіна, Руслана Мельник, Ганна Наумович, Сергій Немцев, Катерина Орлова, Надія Павлова, Станіслав Семенюк), фахівцям Міністерства енергетики та екології України (Настя Драпалюк, Григорій Парчук), Біосферного заповідника Асканія-Нова імені Ф.Е. Фальц-Фейна (Віктор Гавриленко, Віктор Шаповал), Чорноморського біосферного заповідника (Зоя Селюніна, Галина Уманець, Юрій Москаленко), Національних природних парків «Олешківські піски» (Андрій Непрокін, Ольга Ложкіна, Євген Роман, Олена Садова), «Джарилгацький» (Наталія Шульга, Віталій Коваленко, Ірина Сабашенко, Антоніна Руденко), «Нижньодніпровський» (Олексій Чачібая), регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» (Зеновій Петрович), Херсонського державного аграрно-економічного університету (Павло Бойко, Тетяна Бойко), Мелітопольського державного педагогічного інституту

імені Богдана Хмельницького (Анатолій Солоненко), Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Ігор Костіков, Валерій Поліщук, Ірина Будзанівська, Вероніка Джаган, Олександр Сенчило, Віталій Коломійчук), Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАНУ (Яків Дідух, Дмитро Дубина, Анна Куземко, Денис Винокуров), Національного заповідника «Хортиця» (Андрій Лопушинський), Обласної інспекції по охороні пам'яток історії та культури (Денис Сікоза), ГО «Екологія, право, людина» (Петро Тестов), ГО Українська природоохоронна група (Олексій Василюк) за цінні поради під час роботи в польових умовах та плідних дискусій. Багатьом студентам Херсонського державного університету, які брали участь у дослідженнях (Вікторія Кириленко, Надія Скобель, Олена Плотник). Автори книги безмежно вдячні за допомогу під час проведення досліджень, обговоренні та наданні необхідних інформаційних джерел Юрію Архіпову (Каланчак), Михайлу Бідному (Нововоронцовка), Івонні Дембіч (Варшава, Польща), Ігору Йосипенку (Херсон), Миколі Кузьо (Новоолександрівка), Браяну Кунсу (Стокгольм, Швеція), Миколі Мартиненку (Херсон), Михайлу Підгайному (Херсон), Юрію Попутьку (Херсон), В'ячеславу Ролланду (Роздольне), Наталії Савченко (Херсон), Вікторії Сломінській (Херсон), Барбарі Суднік-Войциковській (Варшава, Польща), Габору Шрамко (Дебрецен, Угорщина).

ІСТОРІЯ ЗАПОВІДАННЯ НА ХЕРСОНЩИНІ

Багатство й унікальність природи Херсонщини визначається її розташуванням у межах степової зони в підзонах типчаково-ковилових степів та пустельних полиново-типчаково-ковилових степів, омиванням території водами Чорного й Азовського морів з акваторіями різних глибин та островами, косами, пляжами, наявністю величезного Каховського водосховища, річок Дніпра, Інгульця та їх приток, Нижньодніпровських плавнів, Олешківських пісків, відслонень гірських порід, зокрема вапняків різного геологічного віку, лісів, чагарникових заростей, засолених ділянок тощо.

Проте природа Херсонщини, особливо рослинний і тваринний світ, протягом майже двох останніх століть знаходиться під дуже сильним антропогенним тиском. На це давно, ще з кінця XIX – початку XX століття, звертали увагу такі дослідники природи, як Фрідріх Фальц-Фейн, Йозеф Пачоський (1923), Георгій Висоцький (1928), В'ячеслав Камінський (1923) та багато інших. Тому на території та акваторіях Херсонщини пропонувалися заходи зі збереження уцілілих природних ділянок.

Перший, «піонерний» етап природоохоронної діяльності розпочався завдяки клопіткій праці Фрідріха Фальц-Фейна – засновника першої заповідної території, відомого сьогодні всьому світові унікального степового заповідника. Свою діяльність він розпочав ще під час навчання в Херсонській гімназії, спорудивши в 1884 році вольєр для птахів, з якого почала утворюватися колекція птахів Асканійського заповідника. Перша спроба організації заповідника 1888 року була невдалою, оскільки ділянка для заповідання була закладена на місці колишнього чумацького шляху. У 1898 році він відвів у межах своїх володінь цілину степову ділянку («захисна ділянка») єдиного в Європі залишку ксеротичного варіанта типових (еталонних) типчаково-ковилових степів, яка тепер носить назву «Стара», площею 520 га. Заповідник був офіційно створений після підписання декрету від 1 квітня 1919 року «Про оголошення колишнього маєтку Фальц-Фейна «Асканія-Нова» народним заповідником». У постреволюційні часи заповідник тривалий час носив назву «Чаплі» задля спроби стерти із свідомості радянських людей німецьку (ангальт-кетенську) назву «Асканія-

Нова». Першими дослідниками заповідного об'єкта були Фрідріх Фальц-Фейн та Йозеф Пачоський (Пачоский, 1923; Фальц-Фейн В., 1997 та ін.). Нині заповідний степ площею 11 054 га є природним ядром всесвітньо відомої степової перлини – нинішнього Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, створеного у 1983 році. Цей степовий масив складається з Великого Чапельського поду (2360 га) та рівнинних ділянок – «Північної» (2106 га) та «Південної» (6588 га), яку складають дві частини («Стара» та «Успенівка»). Крім заповідної зони, яка представлена заповідним степом, виділено ще дві зони: буферна – 6909 га, до складу якої входять: державний дендрологічний парк «Асканія-Нова», площею 196,6 га; зоологічний парк «Асканія-Нова», площею 61,6 га; зона антропогенних ландшафтів, площею 15 344,6 га (Гавриленко, 1998; Природно-заповідний фонд..., 1999; Бойко, Чорний, 2001 та ін.).

Постреволюційний період природоохоронної діяльності і досліджень на Херсонщині (з 1919 по 1937 рік) характеризується розквітом заповідної справи, що відбувалося також і завдяки законодавчому підкріпленню – у 1927 році уряд України затвердив «Положення про заповідник», в якому були визначені задачі та структура цього типу природоохоронних об'єктів. Розширюються площі існуючих і створюються нові природоохоронні території.

У 1925 році для включення до складу «Асканії-Нова» були рекомен-

довані острови та коси Джарилгач, Чурюк, Тендра, а 1926 року на цих островах на основі рішення Наркомзему УРСР та на Ягорлицькому півострові були створені мисливські заказники. Через рік у 1927 році РНК УРСР прийняв Постанову «Про утворення надморських заповідників по берегах Чорного і Азовського морів». Ці цінні території, площею 32 тисячі га, склали основу для фактичного створення та функціонування теперішнього Чорноморського біосферного заповідника. Постановою ставилися завдання щодо збереження і охорони птахів на території заповідника, вивчення фауни птахів в інтересах народного господарства, збереження та вивчення природи узбережжя Чорного й Азовського морів та Сивашу. Важливим кроком у заповіданні була Постанова РНК УРСР 1928 року щодо створення «піщаних заповідників у пониззі Дніпра». Статус державного заповідника було надано такій території як Іванівський (Аджигольський) піщаний масив Голопристанського району Херсонської округи між селами Іванівка і Рибальче (нинішня Івано-Рибальчанська ділянка Чорноморського заповідника), площею 4500 га. Пізніше, у 1937 році до складу Чорноморського державного заповідника було включено ділянку «Волижин ліс», площею 184 га. Наступним кроком було створення у 1983 році (остаточно узаконено в 1993 році) Чорноморського біосферного заповідника шляхом об'єднання Чорноморського

державного заповідника, територія якого стала ядром заповідника, з Ягорлицьким державним орнітологічним заказником, територія якого була перетворена в буферну зону (Черняков, 2007). Загалом площа заповідника складає 89 129 га (у Херсонській області – 86 388 га, у Миколаївській – 2741 га), у т. ч. – заповідної зони – 70 509 га. Із суходільних ділянок до його складу входять Ягорлицький Кут, Потіївка, Солонозерна, Івано-Рибальчанська та Волижин ліс, з острівних ділянок – це острови Довгий, Орлів, Бабин, Смалений, Круглий, Сибірські, Єгипетські, Кінські, Потієвські, Нові, острів-коса Тендра та акваторії Тендрівської та Ягорлицької заток Чорного моря. У заповіднику охороняються гніздові й перелітні птахи та ділянки псамофітних степів, пустельних полиново-типчачово-ковилових степів і солончаків, лісових і чагарникових, лучних і прибережно-водних ценозів (Природно-..., 1992).

Окремі ділянки надморських заповідників, створених у 1927 році в Сиваші та Азовському морі, до кінця 1932 року знаходилися в складі заповідника «Асканія-Нова», у 1933 році стали самостійною природоохоронною установою, а з 1937 року – Азово-Сиваським заповідником, який 1957 року отримав статус Азово-Сиваського державного заповідно-мисливського господарства. До його складу увійшли острів Бірючий, острови в Сиваші – Куюк-Тук, Чурюк, Мартинячий та Китай, морська акваторія шириною 1,0 км

навколо острова Бірючий та однокілометрова зона в Сиваші навколо заповідних островів. З 1975 року всю територію Азово-Сиваського державного заповідно-мисливського господарства було включено до переліку водно-болотних угідь Рамсарської конвенції (1971), що мають міжнародне значення, з метою сприяння збереженню водно-болотних угідь через створення природних резерватів як місць оселення водоплавних птахів і забезпечення належного нагляду за ними. На базі цих територій у 1993 році було створено Азово-Сиваський національний природний парк, в якому охороняються прибережні райони Чорного й Азовського морів та Сиваша з численними островами та півостровами, з місцями масового гніздування птахів та відпочинку перелітних птахів, а також ковилових, пирійних та псамофітних ценозів (Природно-заповідний фонд..., 1999; Бойко, Чорний, 2001; Водно-болотні угіддя..., 2006 та ін.).

Після сплеску розбудови заповідних об'єктів на Херсонщині між 20-ми та 30-ми роками ХХ століття, розвиток заповідної справи в регіоні зупинився на кілька десятиріч. Цей період занепаду заповідної справи (з 1938 по 1963 роки) негативно позначився як на продоохоронній діяльності Херсонського регіону, так і всієї України. Особливо негативні наслідки привнесла Постанова Ради Міністрів СРСР № 3192 від 29 серпня 1951 року «Про заповідники». У ній, зокрема, зазначалось: